

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 20
VAN DE MONUMENTENWET

VOLLENHOVE, gemeente Brederwiede

Toelichting op de aanwijzing van Vollenhove,
gemeente Brederwiede tot beschermd stadsgezicht.

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgevoegde kaart
(Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 101)
door een stippellijn omgrensde gebied.

INLEIDING

Vollenhove ligt ongeveer 20 kilometer ten noordwesten van Zwolle op een natuurlijke verhoging aan de voormalige Zuiderzeekust.

Het stadje ontstond in de middeleeuwen rond een door de Utrechtse bisschop aangelegde versterking en kwam in de 15de en 16de eeuw tot bloei als landbouw- en vissersplaats en bestuurscentrum van een wijdere omgeving. De ruimtelijke neerslag van deze samengestelde functionele ontwikkeling is een nederzettingspatroon, waarin de stedelijke woon- en bedrijfsbebouwingen worden afgewisseld door adellijke huizen en havezathen. Deze in historisch-ruimtelijk opzicht belangwekkende stedelijke structuur is, ondanks recente saneringsmaatregelen, nog zodanig herkenbaar, dat een aanwijzing van Vollenhove als beschermd stadsgezicht gerechtvaardigd wordt geacht.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

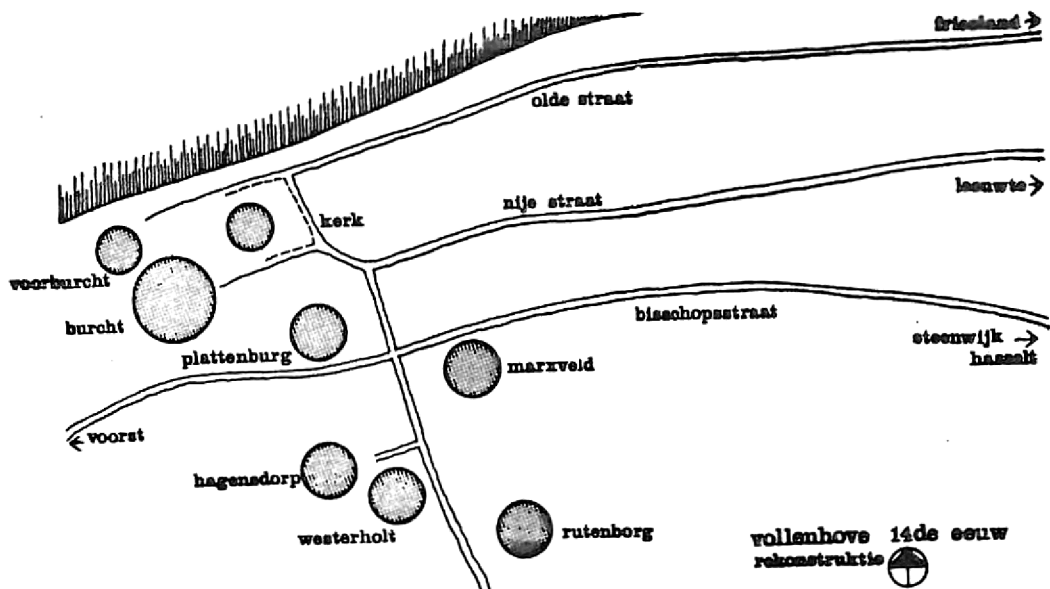
Hoewel bodemvondsten uitwijzen, dat in noordwest Overijssel prehistorische vestigingen van jagers en vissers moeten hebben plaatsgevonden, is van een continue bewoning eerst sprake vanaf ca 1000 na Chr. Als natuurlijke vestigingsplaatsen dienen de pleistocene zand- en keileem opduikingen en holocene oeverwallen en rivierduinen, van waaruit de ontginning plaatsvindt van het aangrenzend veenmoeras. Vollenhove ontstaat op een dergelijke hoogte, het keileemplateau van de Voorst, gevormd door opstuwning van het landijs in de voorlaatste ijstijd.

Voor het eerst wordt de plaats als Fulna genoemd in een oorkonde uit 944, waarin aan de bisschop van Utrecht een jachtrecht (banrecht) wordt toegekend. Latere vermeldingen spreken van Fulnaho, Wallenhoe, Vollenho en Falkenhoegh, waarin ho of hoegh als hoogte moet worden opgevat. Ter bevestiging van zijn rechten sticht de bisschop te Vollenhove een sterkte, van waaruit na 1000, de eerste ontginningen van de venen plaatsvinden. Daarbij worden de ontoegankelijke moerassen verkaveld in weren of waren, slechts door hun breedtemaat bepaalde slagen, die tegen betaling van tijnsen worden uitgegeven aan onder andere uit Friesland afkomstige kolonisten. Ongetwijfeld is de bouw van een burcht aan het einde van de 12de eeuw, op de latere kaart van Blaeu afgebeeld als een zogenaamde ringmantelburcht, mede bedoeld om de toenemende fiscale belangen van het bisdom veilig te stellen.

Met de uitbreiding van het wereldlijk gezag van de bisschop over Overijssel, Drenthe en de Stellingwerven in de 11de en 12de eeuw neemt de betekenis van Vollenhove toe. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de bouw van een tufstenen kapel, die, na de vorming van een zelfstandige parochie aan het einde van de 12de eeuw, wordt uitgebreid met zijbeuken en een pseudo-dwarsschip. Voorts vestigt zich, ter onder-

steuning van de bisschoppelijke kasteleins in de loop van de 13de en 14de eeuw een aantal borgmannen in de directe omgeving van de burcht. Als oorspronkelijke borgmanshuizen zijn te beschouwen de nog bestaande havezathen Marxveld en Old Rutenborg en de verdwenen huizen Old Hagensdorp, Old Plattenburg en Westerholt, alle geconcentreerd in het westelijk, hoger gelegen deel van de plaats ten zuiden van slot en kerk. In 1354 worden door bisschop [redacted] stadsrechten toegekend.

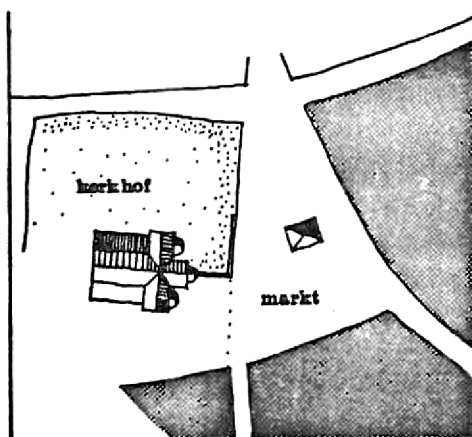
De structuur van de nederzetting en de latere uitbreiding daarvan is dan reeds goeddeels bepaald. De voornaamste ruimtelijke elementen zijn een drietal pre-stedelijke landwegen, die de burcht- en kerksituatie verbinden met de omgeving. De oudste daarvan is vrijwel zeker de Bisschopsstraat die vanuit Steenwijk via het Beulakerpad de Voorst ontsluit. Evenwijdig daaraan ligt aan de noordzijde de Olde Dijk of Oldestraat, de latere Visserstraat, die Vollenhove langs de kust van de inmiddels gevormde Zuiderzee verbindt met Schoterzijl en Staveren. Tussen deze oudere wegen bevindt zich de Nijestraat, later Kerkstraat genoemd, die als specifieke ontginningsweg rond het keileemplateau doorloopt naar De Leeuwte, het Sint Jansklooster en Barsbeek. Hoewel aannemelijk is, dat de 14de eeuwse stad omgracht en versterkt zal zijn geweest, ontbreken aanwijzingen omtrent de vorm en ligging van verdedigingswerken in deze periode.

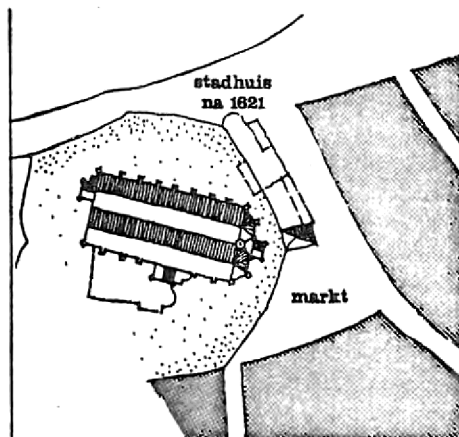
Omstreeks 1390 worden de laatste woeste gronden in de omgeving uitgegeven. De stad behoudt echter haar betekenis als bestuurlijk centrum met nevenfuncties op het gebied van de landbouw, de overslag van turf en de visserij. Dit laatste blijkt onder

andere uit een verdrag, dat in 1459 wordt gesloten met Kampen, waarin een regeling wordt getroffen voor de steurvisserij. Uit vermeldingen van straten, gebouwen, poorten en grachten mag worden afgeleid, dat de stad in in loop van de 15de eeuw de omvang bereikt, die op latere plattegronden (onder andere Van [redacted], Blaeu) wordt aangegeven. Zo worden genoemd de Hofstrate (Groenestraat, 1460), de Statssteghe (deel van de Kerkstraat, 1483) en de Olde Markede (Vismarkt, 1478) terwijl een privilegebrief uit 1448 spreekt van een stadsveste met gracht, wal, beplanking en hagen, ontsloten door poorten. In dezelfde privilegebrief worden de fiscale rechten van de bisschop overgedragen aan de stad.

Belangrijke gebouwen en instellingen uit deze periode zijn het klooster Claarenberch, buiten de veste, vermeld in 1411, het Heilige Geest Gasthuis (Kerkstraat, 1385), het Anthoniusgasthuis (Vissersstraat) en het Weeshuis (1432, eveneens aan de Vissersstraat). In 1423 wordt begonnen met de bouw van de tegenwoordige Onze [redacted] kerk, ook wel kleine kerk genoemd, op een achterterrein van enkele huizen aan de Bisschopsstraat, terwijl ook de parochiekerk, gewijd aan de [redacted], wordt vernieuwd. Daarbij wordt aanvankelijk (ca 1480) centraal op de Markt (in de 15de eeuw genoemd als Kerkplaats, Bovenplaats of Hollandse Plaats) een vrijstaande toren gebouwd, waarna de huidige tweebeukige hallekerk, noordelijker gelegen dan haar voorganger, tot stand komt. Daarmee krijgt de ruimte rond de kerk zijn tegenwoordige onregelmatige vorm.

markt ca 1400

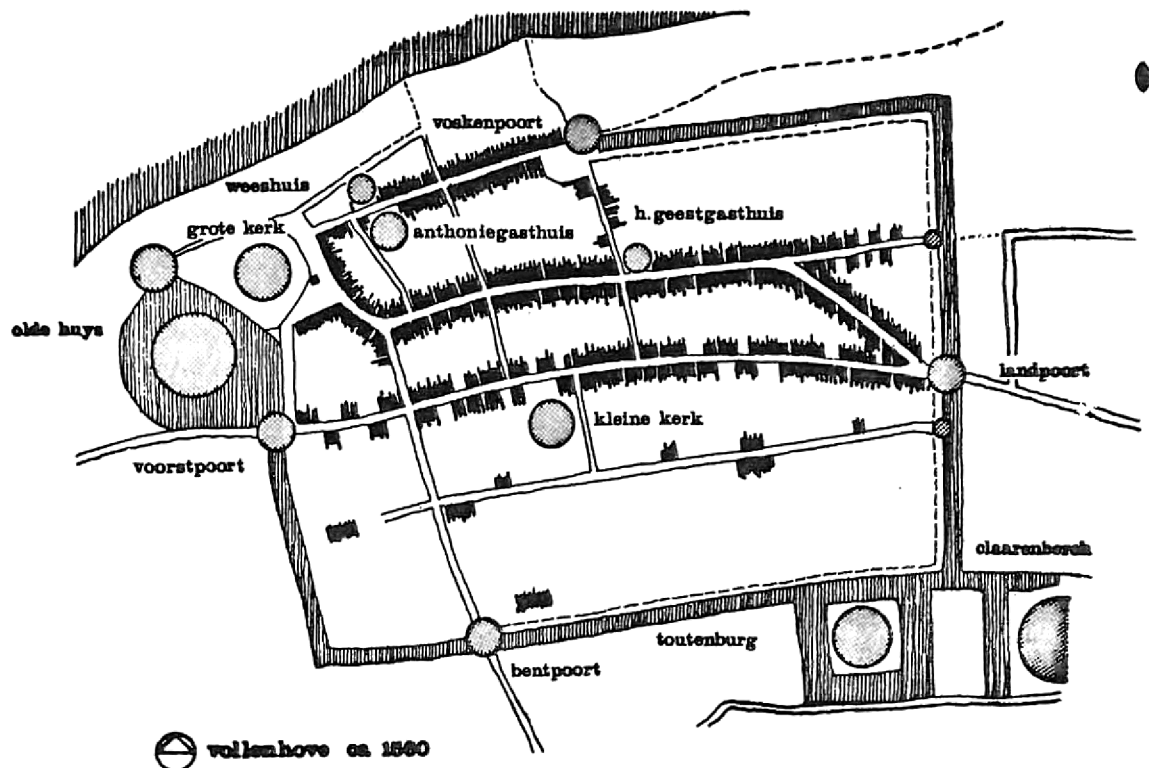

markt na voltooiing nicolaaskerk

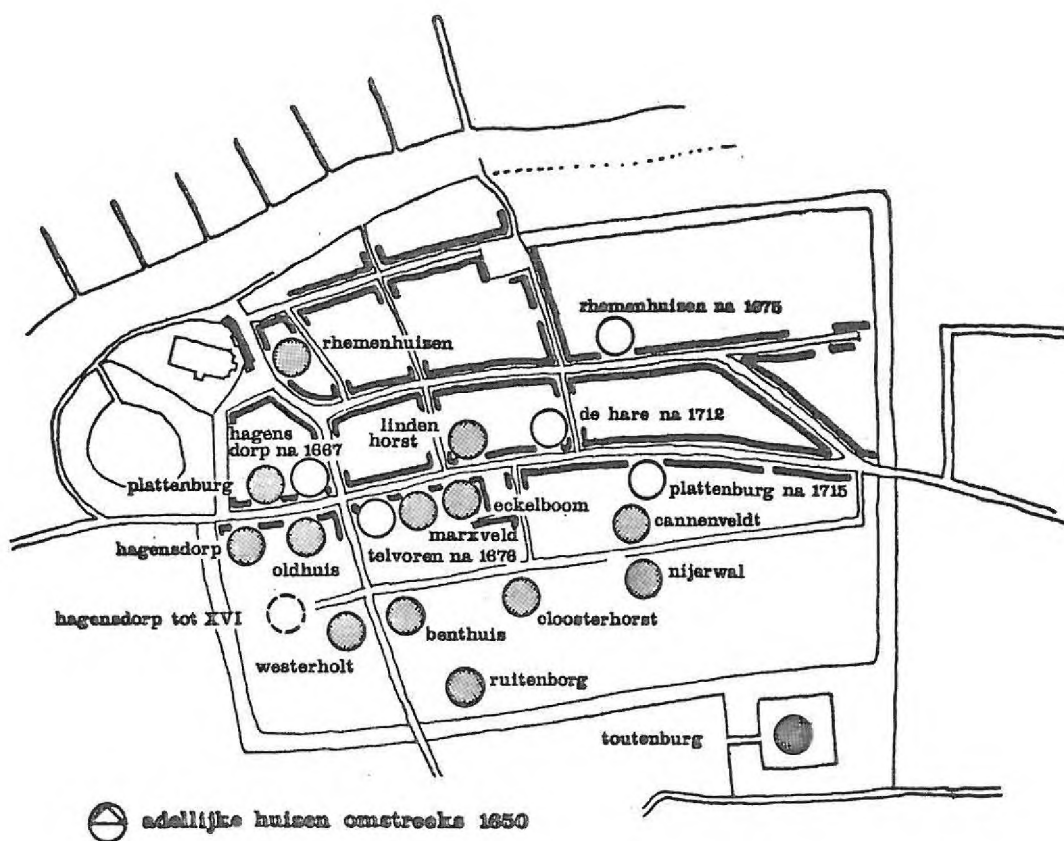
Bepalend voor de ontwikkeling van Vollenhove in de 16de eeuw is de benoeming in 1502 van [redacted], [redacted] Toutenburg tot drost van de bisschop te Vollenhove. Nadat deze

in 1528 voor zijn strijd tegen de Geldersen steun heeft gezocht bij Karel V wordt [redacted] benoemd tot veldheer en later stadhouder van de keizer. Zijn militaire successen leidden ertoe, dat Vollenhove ook na zijn dood (1540) het bestuurscentrum van de noordoostelijke Nederlanden blijft. Dit komt onder andere tot uitdrukking in de vestiging van het Hof van Kanselier en Raden voor Overijssel, Drenthe en Lingen (1553) en het behoud van de stadhouderszetel, die onder Schencks opvolger Aremberg wordt verplaatst naar "Het Olde Huijs", de voormalige bisschoppelijke burcht. De centrale positie van de stad leidt verder tot de vestiging van adellijke families, die een impuls krijgt als Philips II in 1560 de leden van het Hof verplicht domicilie te kiezen in Vollenhove. Daarmee ontstaat een tweede generatie van voorname woonhuizen, waarvan de meeste, evenals de oorspronkelijke borgmanshuizen, in de loop van de 17de en 18de eeuw zullen worden erkend als havezathe.

De kaart van [redacted] (ca 1560) toont een vrijwel rechthoekige, aan de landzijde geheel omgrachte stadsplattegrond, ontsloten door een viertal poorten: De Bentpoort, die leidt naar de Bentspolder ten zuiden van de stad, de Voorstpoort bij het Olde [redacted] Voskenpoort ter plaatse van de Vismarkt en de Landpoort aan de oostzijde. Deze laatste poort, in de as van de Bisschopstraat, is de enige toegang tot de stad vanuit het oosten. De Kerkstraat, onderbroken door de stadsgracht blijkt dan ook een eigen verbinding te hebben gekregen met de Landpoort middels een nieuwe weg, die de oorspronkelijke verkaveling diagonaal doorsnijdt. Daar ook de oude kustweg in het verlengde van de Visserstraat, mogelijk door afslag, verloren is gegaan, resteert slechts één invalsweg, de Schaarweg, in het verlengde van de Bisschopsstraat. Uit deze stadsplattegrond blijkt verder, dat de 15de-eeuwse omwalling inmiddels is geslecht, waarbij aan de oostzijde, in de as van de Kerkstraat en Groenestraat, twee muurtorens zijn gehandhaafd. Zuidelijk daarvan, bij het klooster Claarenberch, wordt het tussen 1524 en 1552 door [redacted] gebouwde slot Toutenburg afgebeeld, een vierkante, door een gracht omgeven burcht.

Na het beleg van 1580 door de Geuzen, waarbij het Sint Jansklooster en het klooster Claarenberch worden verwoest, gaat Vollenhove in 1581 over naar de Staatsen. De stad behoudt echter haar politieke betekenis als centrum van bestuur en rechtspraak, waarbij de voorname positie van een aantal van haar inwoners een belangrijke rol speelt. Een voorwaarde om deze te consolideren, dat wil zeggen toegang te behouden tot de Overijsselse Ridderchap en Staten wordt krachtens een provinciaal reglement van 1622 het bezit van een erkende havezathe, dat is een omgrensd en "adellijck betimmert" gebouw, waarbij ook aan het vermogen van de eigenaar zekere eisen worden gesteld. Hoewel vele van de Vollenhoofse stadshuizen en hun bewoners niet aan deze voorwaarden voldoen, slagen zij er veelal toch in, om, op grond van hun historische positie, het recht van havezathe en daarmee een erkenning als riddermatige te verwerven. Zo wordt Canneveldt erkend in 1644, Nieuw Hagensdorp in 1667 (op eenrecht, dat afkomstig is van Oud Hagensdorp), Benthuis in 1671, Rhemenhuizen (van Oud Rhemenhuizen afkomstig) in 1675, terwijl de oorspronkelijke borgmanshuizen Marxveld en Plattenburg (herbouwd aan de Bisschopsstraat) eerst in 1722 en 1715 als havezathe worden aangemerkt. Uit deze opsomming blijkt al, dat vaak het verworven recht overgaat van de ene bezitting naar de andere, waarbij ook huizen en landgoederen buiten de stad een belangrijke rol spelen .

Behalve de genoemde havezathen komen in de 17de eeuw tot stand het stadhuis (1621) en de Latijnse school (1627/1628), beide aan de Markt. Aan de structurele ontwikkeling van de stad is echter een einde gekomen, zoals blijkt uit de plattegrond van Blaeu (1649). Het stratenpatroon, opgebouwd uit evenwijdige hoofdstraten (Visserstraat, Kerkstraat, Bisschopsstraat, Groenestraat), verbonden door smalle stegen (Gasthuissteeg, Vissteeg/Putsteeg, H. Geeststeeg/Schapesteeg en Kerksteeg) heeft daarop geen wijziging ondergaan. Toegevoegd is alleen een aantal kustverdedigingswerken, waarvoor de stad in 1652 ook het Goor, buitendijks gelegen in het verlengde van de Visserstraat, aankoopt.

De 18de eeuw is een periode van stilstand. De stad handhaaft zich als landbouw- en vissersplaats en als turfhaven, maar haar bestuurlijke betekenis neemt af. Nieuwe industrieën, geënt op de turfgraverij, zoals zout-ziederijen, kalkovens, tegelmakerijen, steenfabrieken en dergelijke komen niet tot ontwikkeling. Genoemd wordt slechts een nettentaanderij (1728), terwijl Van der Aa ruim een eeuw later alleen een katoenspinnerij en een calicotfabriek vermeldt. Pogingen, omstreeks 1807, om te komen tot een haring-afslag mislukken al spoedig. De stad heeft aan het einde van de 18de eeuw circa 980 inwoners; ongeveer 15% van de gezinnen vindt dan zijn bestaan in visserij en scheepvaart, 27% in de landbouw, 25% in handel en ambachten, terwijl 17% tot de adellijke renteniers behoort, waarvoor 15% van de bevolking direct of indirect werkzaam is. Uit de volkstellingregisters, waarin deze gegevens zijn opgenomen, valt af te leiden, dat er binnen de stad sterke concentraties van de verschillende beroepsgroepen zijn ontstaan. Zo wonen de vissers en zeelieden overwegend aan Visserstraat en Vismarkt, de handwerkslieden en winkeliers aan de Kerkstraat, terwijl de adel overwegend langs Bisschopsstraat, Bentstraat en Groenestraat is gevestigd. De verschillen in situering, vorm en omvang van de bebouwing, die daarvan het gevolg zijn, zijn ook in het huidige stadsbeeld nog herkenbaar.

Aan het einde van de 18de eeuw begint een periode van economische achteruitgang. Oorzaken daarvan zijn de beëindiging van de turfgraverij in dit deel van noordwest Overijssel en de geleidelijke uittocht van de adel naar nieuwe bestuurscentra zoals Zwolle. De stad kan, mede door het ontbreken van een eigen industriële ontwikkeling, het verlies aan werkgelegenheid, dat het gevolg is, niet ondervangen, waardoor de welvaart sterk vermindert. In het ruimtelijk beeld komt dit tot uitdrukking in een verdunning van de bebouwing, al zichtbaar op het kadastraal Minuutplan (1831) en het verlies van een aantal belangrijke gebouwen in de loop van de 19de eeuw. Zo worden de resterende stadspoorten afgebroken (Landpoort 1836, Bentpoort 1840) en verdwijnen de havezathen Cloosterhorst (reeds omstreeks 1720 voor afbraak ver-

kocht), Westerholt (1849), Nijerwal (ca 1850), Cannenveldt (1863) Oldhuis (ca 1890) en Hagensdorp (1901), terwijl de havezathe Plattenburg in 1890 in gebruik wordt genomen als zetel van het Waterschap Vollenhove. Het slot Toutenburg vervalt geleidelijk tot een ruïne, waarvan de materialen elders (onder andere bij de herbouw van Ruitenborg) worden benut.

Ook andere gebouwen en instellingen verdwijnen uit het stadsbeeld. Het Anthoniegasthuis aan de Visserstraat wordt, na enige tijd als boerderij in gebruik te zijn geweest, in 1850 gesloopt, terwijl het er tegenover gelegen Weeshuis in 1866 wordt herbouwd aan de Kerkstraat op een deel van het voormalige Rhemenhuizen. De vroegere bisschoppelijke burcht is aanvankelijk (omstreeks 1830) in gebruik als gevangenhuis, later als katoenspinnerij om tenslotte in 1854 voor afbraak te worden verkocht. In het restant vestigt zich in 1859 een deel van de Schoklander vissers, die bij wet van september 1858 worden gedwongen het eiland te ontruimen. Hun woningen, in 1900 na een brand herbouwd, worden in 1955 afgebroken.

Als voornaamste bestaansbronnen in de 19de eeuw blijven over de landbouw en de visserij. Ten behoeve van de vissersvloot, die gemiddeld een honderdtal schepen omvat, wordt in 1823 de gracht rond het Olde Huijs verbreed en uitgediept, terwijl een nieuwe uitgang naar zee tot stand komt. Omstreeks 1890 volgt de aanleg van een buitenhaven in de aangeslibde gronden ten noorden van de grote kerk. Langs de oude zeedijk tussen stad en haven ontstaat vervolgens op de achtererven van de Visserstraat enige bebouwing, die zich geleidelijk uitbreidt en verdicht tot een waterfront.

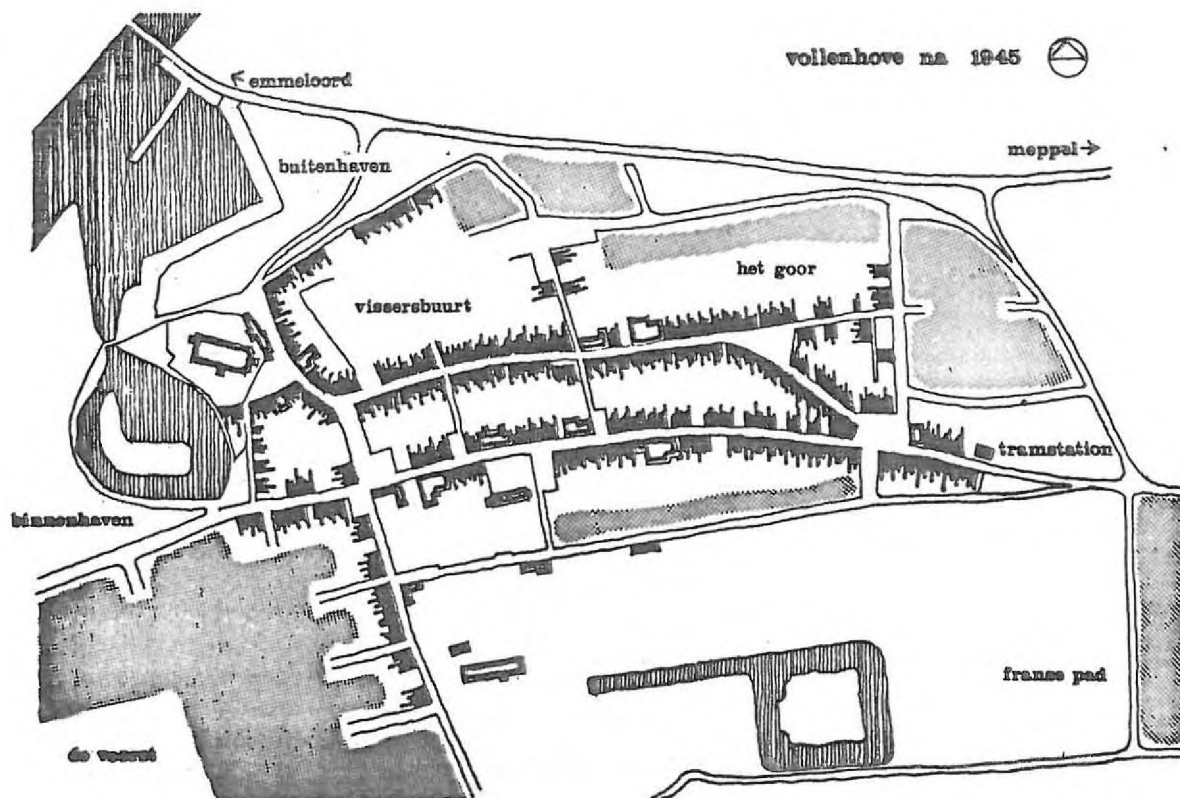
De ontwikkeling van landbouw en veeteelt leidt tot de stichting van een stroopfabriek aan de Bisschopsstraat (ca 1880) en van de coöperatieve zuivelfabriek "De Eendracht" aan de Schaarweg (1897). Ten westen van de zuivelfabriek wordt in 1913 het station gebouwd van de in 1914 geopende tramlijn Zwolle-Blokzijl. Deze lijn krijgt ten behoeve van het vrachtvervoer een aftakking door Voorpoort en Bisschopsstraat naar de binnenhaven rond de voormalige burcht; in 1934 wordt de inmiddels onrendabel geworden tramlijn opgeheven.

Bepalend voor de ontwikkeling van Vollenhove in de 20ste eeuw is de droogmaking, tussen 1932 en 1942, van de Noordoostpolder. Nadat reeds in 1920 een verbod op de bouw van vissersschepen van kracht is geworden, volgt een snelle inkrimping van de vloot: Het aantal schepen daalt van 105 in 1915 tot respectievelijk 97 in 1932, 31 in 1941 en 14 in 1949, waarna aan deze bedrijfstak definitief een einde komt. De voormalige vissers worden tewerk gesteld bij de Zuiderzeewerken en in de textiel-

industrie van Twenthe en Brabant; later ontwikkelt zich de loonarbeid in de polder, terwijl na 1945 ook de vestiging van industrieën op gang komt. De agrarische sector op het oude land profiteert echter van de droogmaking door een deel van de nieuwe gronden te pachten voor de veeteelt.

Een gevolg van de inpoldering is de aanleg van de wegverbinding Meppel-Emmeloord (1942) die, na een reconstructie in 1954, geheel ten noorden van de oude stad komt te liggen. Voorts ontstaan bestuurlijke wijzigingen door de gemeentelijke samenvoeging van stad en ambt Vollenhove (eveneens in 1942) waarna in 1948 de havezathe Ruitenborg als stadhuis in gebruik wordt genomen. In 1972 wordt samen met Blokzijl, Giethoorn en Wanneperveen de gemeente Brederwiede gevormd, waarvan Vollenhove het woon- en voorzieningencentrum wordt. Daarnaast handhaaft de stad zich als een kleinere industriekern, waarbij in de 70er jaren het belang van de waterrecreatie toeneemt.

De sterk gewijzigde functionele opbouw komt tot uitdrukking in de ruimtelijke ontwikkeling van de stad: Er ontstaan na 1945 nieuwe woongebieden: Het wijkje de Voorst aan de westzijde ter plaatse van de oudste nederzetting en de woongebieden Het Goor en Franse Pad aan de noord- en oostkant. Het beloop van de stadsgracht, gedempt in de 19de en begin 20ste eeuw, gaat bij deze uitleg grotendeels verloren. Verder komen binnen de oude stad ingrijpende sanerings- en reconstructieplannen tot uitvoering: Het oude Visserskwartier (Vissersstraat, Vismarkt) wordt gesaneerd, terwijl voor de aanleg van een verkeersverbinding de vanouds smalle dwarsstraten, Gasthuissteeg en Bentstraat, worden verbreed. Daarnaast komen plaatselijke reconstructies tot stand onder andere bij de Voorpoort en tussen Kleine kerk en Bisschopsstraat, waarbij door afbraak van gebouwen nieuwe ruimten ontstaan. Ook verandert het stadsbeeld door de verwijdering van bomen en huisstoepen bij rioleringswerkzaamheden (1953) en het ontstaan van nieuwe bebouwingen op de hoek van de Markt en de dijk (woonhuizen 1973) aan de Kerkstraat (R.K. kerk 1953) en aan Bisschopsstraat/Voorpoort (winkelbebouwing, 1967). Tegelijk vinden er in de naoorlogse jaren echter ook belangrijke restauraties plaats van onder andere de kleine kerk (1961), de havezathe Old Ruitenborg (1963), de binnenhaven (1969), de Grote kerk (1970/1974) en de Heilige Geestkapel (1978), terwijl met het herstel van de overige stadsbebouwing een begin wordt gemaakt.

HUDIG RUIMTELIJK KARAKTER

De beschreven ontwikkeling na 1945 heeft geleid tot het behoud van een aantal belangrijke historische gebouwen binnen een overigens verzwakte ruimtelijke structuur. Een aantal essentiële structuurkenmerken is echter bewaard gebleven: De opbouw van evenwijdige hoofdstraten, verbonden door smalle stegen, de diepe opstreckende verkaveling en de aanwezigheid van gesloten bebouwingswanden, onderbroken door de hoven en siertuinen rond de vroegere havezathen. Ook de bebouwing heeft een aantal historische karakteristieken behouden. Als zodanig zijn van belang de parcellering, die in de bebouwingswanden tot uitdrukking komt, de opbouw van de panden in één of twee bouwlagen, afgedekt door een kap met nokrichting loodrecht op de straat, het gebruik van gebakken materialen, pleisterwerk en hout en de overwegend verticale gerichtheid van de gevelopeningen. De onderlinge verschillen in hoogten, geveltypen en kapvormen benadrukken de individualiteit van de gebouwen zonder dat daarmee de samenhang in het bebouwingsbeeld verloren gaat.

De inrichting van de openbare ruimten is in de gehele stad echter sterk verarmd. De stoepen en aanstratingen voor de huizen zijn vrijwel alle verdwenen, evenals de boombeplantingen en het overig historische straatmeubilair. De meeste straten zijn nu voorzien van een met klinkers verharde rijstrook van wisselende breedte met smalle trottoirs aan weerszijden; daar waar door reconstructies nieuwe ruimten zijn ontstaan (onder andere bij Voorpoort en kleine kerk) zijn deze overwegend ingericht als parkeerterrein.

Binnen de oude stad zijn door uiteenlopende functies en vestigingspatronen belangrijke verschillen ontstaan in de karakteristiek van bebouwingen en open ruimten. Het meest in het oog springend is daarbij de overgang van de specifieke stedelijke ruimten aan de noordzijde van de stad (Markt, Kerkstraat) naar de landelijke inrichting aan de zuidkant (Groenestraat, Laan van Toutenburg), waarbij de Bisschopsstraat een tussenpositie inneemt. Bepalend voor deze overgangen zijn de historische concentraties van uiteenlopende beroepsgroepen en bebouwingstypen binnen de verschillende stadsgebieden. Daarbij hebben Markt en Kerkstraat zich ontwikkeld tot een besloten, steenachtig domein, waarin zich de handels- en ambachtslieden vestigden; werd de Bisschopsstraat tot een voorname woonstraat, waar zich tussen de in de rooilijn geplaatste adellijke huizen kleinere bebouwingen, afgewisseld met groene ruimten bevonden, terwijl de Groenestraat vanouds als een achterstraat functioneerde, begrensd door de tuinmuren rond de grotere, soms vrij gesitueerde havezathen. De dwarsverbindingen tussen deze hoofdwegen bleven de smalle, onbebouwde stegen en de bredere Benthstraat, die tevens als invalsweg dienst deed, en waaraan geleidelijk wel enige bebouwing ontstond.

NADERE TYPERING
TE BESCHERMEN
WAARDEN

Van de genoemde ruimten is de Markt, ook wel Kerkplein genoemd, één der meest belangwekkende. Hier staan bijeen het voormalig stadhuis (1621), een éénbeukig gebouw onder zadeldak met een open zuilengaanderij, de waarschijnlijk door dezelfde architect ontworpen Latijnse school (1627), gerestaureerd 1919), de eveneens vroeg 17de eeuwse herberg De Vollenhof en de Grote of Sint Nicolaaskerk, een laatgotische tweebeukige hallekerk met oorspronkelijk vrijstaande toren. Het plein, dat al in de 15de eeuw zijn huidige vorm kreeg, werd na de kerkrestauratie in 1974 sober en steenachtig ingericht, waarbij echter het hoogteverschil tussen het groene kerkhof en de pleinbestrating, dat vanouds door een stenen keermuur werd ondervangen, minder duidelijk is geworden.

Ten westen en noorden van de kerk liggen de buitenhaven (eind 19de eeuw) en de binnenhaven rond het voormalig bisschoppelijk slot, beide nu in gebruik voor de recreatievaart. Van belang in deze ruimten is vooral de hoogte-opbouw, waarin het voormalig buitendijkse land de zeedijk, de aanlegkaden en de plaats van de kerk en het vroegere kasteel door verschillende niveaus worden gemarkeerd. Ten zuiden en oosten van de buitenhaven zijn deze hoogteverschillen goed waarneembaar door het ontbreken van bebouwing: De stad manifesteert zich hier, mede door de in lijn geplaatste oeverbebouwing aan de oude zeedijk, nog als een historische kustplaats.

Van de beschreven hoofdstraten heeft vooral de Kerkstraat een besloten, stedelijk karakter. De bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit woningen, afgewisseld door winkels en bedrijfspanden. Kenmerkend is de regelmatige parcellering en de variatie in kapvormen, waarbij top- en lijstgevels, voorzien van rode en blauwe pannen, elkaar afwisselen. Het historisch karakter van de ruimte wordt versterkt door de aanwezigheid van een aantal voorname 18de en 19de eeuwse woonhuizen enkele bijzondere gebouwen, zoals de Heilige Geestkapel, een middeleeuws in kloostersteen opgetrokken éénbeukig gebouw met naaldspits, een voormalige bakkerij (1669) en het 19de eeuwse [redacted]. Enkele achterbebouwingen, bestaande uit forse schuren herinneren nog aan de vroegere agrarische functie van de stad. Waar de straat, in het oostelijk deel, in de 15de eeuw een diagonaal-verbinding heeft gekregen met de vroegere Landpoort hebben de gebouwen hun gerichtheid op de oorspronkelijke verkaveling behouden, waardoor een verdraaiing in de nokrichtingen ten opzichte van de straat is ontstaan. De beslotenheid van de Kerkstraat hangt samen met de plaatsing van de bebouwingswanden in gesloten, licht buigende rooilijnen. Waar deze, bij de hoeken van Bentstraat en Gasthuissteeg en rond de in 1953 gebouwde R.K. kerk worden onderbroken, ontstaan verwijdingen in de ruimte, die aan het specifieke karakter van de straat afbreuk doen. Eenzelfde verwijding ontstaat rond de hoek van de Kerkstraat met de Doelenstraat, waar na de afbraak van de hoekbebouwing, een duidelijke begrenzing van de ruimte wordt gemist.

Rond de Doelenstraat, ooit het vervolg van de Kerkstraat in de richting De Leeuwte is na de afsnijding door de stadsgracht in de 15de eeuw een samenhangende ontwikkeling achterwege gebleven. Het gebied, bebouwd met vrijstaande, overwegend 19de en 20ste eeuwse woningen en bedrijfjes is betrekkelijk amorf van structuur. Wel is het beloop van de gedempte stadsgracht nog herkenbaar in de straat Molenberg, een naam, die verwijst naar de tot 1954 hier aanwezige korenmolen. Het straatje De Doelen, de voormalige verbinding over de stadswal tussen de beide molens is echter onderbroken bij de reconstructie van de kruising Kerkstraat/Bisschopsstraat/Voorpoort.

De tweede hoofdweg, de Bisschopsstraat, onderscheidt zich van de Kerkstraat door een onregelmatiger parcellering, waarin grote woongebouwen worden afgewisseld door lage arbeiderswoningen en de muren rond de voormalige adellijke hoven.

Verhoudingsgewijs telt de straat veel schilddaken en daken met

wolfseinden, die meestal met rode pannen zijn afgedekt. Herkenbaar zijn nog de havezathen Plattenburg (1715, thans waterschapsgebouw), De Haare (1712), Lindenhorst (1604) Marxveld (verbouwd 1890) en Telvoren (1676), waarvan vooral Plattenburg en Lindenhorst gaaf bewaard zijn gebleven. Enigszins afzijdig van de straat ligt aan de zuidkant de kleine of Onze kerk, een eenvoudig, in 1913 gerestaureerd zaalkerkje met een vierkante toren onder een achtkantige lantaarn. Aan het westelijk eind, voorbij de laat 19de eeuwse stroopfabriek vormt de havezathe Hagensdorp (1904) een goede afsluiting van het straatbeeld.

Hoewel de Bisschopsstraat, door zijn breedte en de opbouw van de wanden een ruimere en minder versteende indruk maakt dan de Kerkstraat is ook hier de geslotenheid van de rooilijn een essentieel kenmerk.

De onderbrekingen op de hoeken van Bentstraat, Putsteeg en Schapesteeg en de gevormde ruimte ter weerszijden van de Kerksteeg doen, mede door het ontbreken van duidelijke begrenzingen, afbreuk aan deze belangrijke historische karakteristiek. Datzelfde geldt, zij het in mindere mate, voor het plein, dat is ontstaan waar Kerkstraat, Bisschopsstraat en Voorpoort samenkomen. Van belang is hier het behoud van de historische rooilijn in het straatje de Voorpoort, dat door zijn smalle maat en door de aanwezigheid van een 19de eeuwse herberg nog duidelijk als een poort tot de stad herkenbaar is.

De derde hoofdstraat, de Groenestraat heeft, vooral in het westelijk deel, de kenmerken van een historische achterstraat behouden. Karakteristiek zijn de hoge tuinmuren rond de havezathen Telvoren, Marxveld en het vroegere Eckelboom aan de noordzijde en Ruitenburg aan de zuidkant. De zuidelijke muur wordt onderbroken door de bij de havezathe behorende bijgebouwen en, op de hoek van de Bentstraat, het kleinschalige Benthuis (1857). Ondanks een naoorlogse woonbebouwing in het oostelijk deel heeft de straat ook daar zijn groene karakter bewaard.

Aan de zuidzijde wordt de stad begrensd door de landgoederen rond het vroeg 19de eeuwse Ruitenburg, tegenwoordig als stadshuis in gebruik, en het voormalig slot Toutenburg, verbonden door een laatste fragment van de in de 19de eeuw gedempte stadgracht. Van belang zijn hier vooral de waterpartijen en kenmerkende hoogteverschillen rond de ruïne Toutenburg, de groene inrichting van de ruimten en de relatie daarvan met de achter de Toutenburger Allee gelegen Bentpolder. De geleidelijke overgang van het beboste kasteelterrein via het met linden beplante dijkje naar het open polderlandschap is van grote waarde, mede door het contrast tussen deze beëindiging en die aan de noordzijde van de stad.

De historische opbouw van Vollenhove wordt tenslotte bepaald door de smalle noord-zuid verlopende stegen, die van oudsher de hoofdstraten verbinden en zich daarvan door hun geringe breedtemaat en het vrijwel ontbreken van bebouwing onderscheiden. Dit onderscheid, dat een wezenlijk kenmerk van de stad vormt, is op een aantal plaatsen verzwakt door de afbraak van hoekbebouwingen. Genoemd kunnen worden de hoeken Gasthuissteeg/Kerkstraat, Putsteeg/Bisschopsstraat, Schapesteeg/Bisschopsstraat, Kerksteeg/Bisschopsstraat en Landpoortsteeg/Voorpoort. Ook in de Bentstraat, vanouds eveneens een ondergeschikte, zij het bredere dwarsverbinding is de historische rooilijn aangetast door afbraak van de hoeken Bentstraat/Kerkstraat, Bentstraat/Bisschopsstraat oost en Bentstraat/Bisschopsstraat west en het verdwijnen van de muur rond de havezathe Ruitenborg. Op andere plaatsen is de smalle maat van de stegen echter wel bewaard gebleven, zoals in de Heilige Geeststeeg, de Vissteeg, de Putsteeg noord en de Schapesteeg noord. Ook in de Bentstraat is ter plaatse van het Benthuis het historische profiel nog herkenbaar. Het behoud en herstel van deze kenmerkende maatvoeringen moet in het kader van de bescherming van groot belang worden geacht.

OMGRENZING
AANGEWEEZEN
GEBIED

De omgrenzing van het aangewezen gebied is in beginsel gelegd langs de buitenzijde van de middeleeuwse omgrachting zoals die op de plattegronden uit de 16de en 17de eeuw staat aangegeven. Tevens worden echter enkele afwijkingen daarin aangebracht, die samenhangen met de ruimtelijke ontwikkeling sedertdien. Zo is buiten de omgrenzing gehouden het gebied ten westen van de Bentstraat, waar zich de oorspronkelijke borgmanshuizen Old Hagensdorp, Westerholt en Oud Plattenburg en de havezathe Oldhuis hebben bevonden. De herkenbaarheid van de historische nederzetting is hier, na de afbraak van de genoemde huizen en de bouw van de woonwijk De Voorst (1966/1970) zozeer verminderd, dat een bescherming van dit stadsdeel niet meer gerechtvaardigd wordt geacht. Ditzelfde geldt voor het voormalig visserskwartier ten noorden van de Kerkstraat, waar na uitgevoerde saneringsmaatregelen (1964/1978) momenteel een nieuw woongebied in aanbouw is.

Anderzijds wordt het aangewezen stadsgezicht aan de noordzijde uitgebreid tot het voormalig kunstgebied, waarin rond 1890 de buitenhaven werd aangelegd. De aanleiding daartoe ligt in de samenhang van deze onbebouwde buitendijkse gronden met het na 1890 langs de zeedijk gevormde waterfront; de beide elementen samen geven, ofschoon niet van bijzondere bouwkunstige waarde, een goed inzicht in de structurele ontwikkeling van Vollenhove als kustplaats. De aanwezigheid van het voormalige tramstation ten oosten van de Voorpoort, dat door zijn specifieke vormgeving en situering een belangrijke bijdrage levert aan de herkenbaarheid van de historische stadstoegang, vormt de aanleiding voor een geringe uitbreiding van het stadsgezicht aan de oostzijde.

Ook aan de zuidzijde is een uitbreiding aan het stadsgezicht gegeven, waarbij de buiten de oude veste gelegen gronden ten westen van Toutenburg, vanwege hun structurele relatie met het voormalig slot, in de gescherming worden betrokken. De begrenzing van het aangewezen stadsgezicht staat aangegeven op de bijgevoegde kaart nr. 101 terwijl op een tweede kaart onder nr. 101A de in de toelichting beschreven waarden nogmaals naar inhoud en locatie in beeld zijn gebracht.

RESULTAAT GEVOERD
OVERLEG

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 20 van de Monumentenwet zijn de gemeenteraad van Brederwiede, Gedeputeerde Staten van Overijssel en de Rijksplanologische Commissie gehoord inzake het voorstel om Vollenhove aan te wijzen tot beschermd stadsgezicht. Genoemde instanties hebben positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen bescherming.

De gemeenteraad en de Rijksplanologische Commissie hebben daarbij gewezen op de wenselijkheid om ook de Toutenburger Allee binnen het te beschermen stadsgezicht te brengen. Door middel van een geringe verschuiving van de zuidelijke begrenzing is hieraan voldaan. Tevens is de toelichting op de aanwijzing op enige punten geactualiseerd naar aanleiding van kanttekeningen van de zijde van de Rijksplanologische Commissie.

RECHTSGEVOLG
AANWIJZING

Ter effectuering van de bescherming van het aangewezen stadsgezicht moet ingevolge artikel 37, lid 5, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening een bestemmingsplan worden ontwikkeld. De toelichting op de aanwijzing als beschermd stadsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen. Doel van de aanwijzing is, de karakteristieke met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen binnen het gebied. Dat behoeft veranderingen niet uit te sluiten, maar kan basis zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.